

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

ГАВРИЛЕНКО ВОЛОДИМИР ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 321.011.7(043.3)

**ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЯ
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Міжрегіональній Академії управління персоналом

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Волошин Юрій Олексійович,

Інститут законодавства Верховної Ради України,

завідуючий відділом теорії та практики законотворчої діяльності – директор Української школи законотворчості

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Тихомиров Олександр Деонисович,

Національна академія внутрішніх справ,

професор кафедри теорії держави та права;

кандидат юридичних наук, доцент

Ковальчук Олександр Михайлович,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

доцент кафедри теорії права та держави

Захист відбудеться «4» листопада 2016 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.149.01 в Івано-Франківському університеті права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

Автореферат розісланий «1» жовтня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.В. Зварич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі визначення теоретико-методологічних засад державного суверенітету та пошук належного розуміння його об'єктивних трансформацій під впливом процесів європейської міждержавної інтеграції є одним з найважливіших доктринальних завдань, оскільки від інтерпретації змісту суверенних якостей держави безпосередньо залежить як обсяг її суверенних прав, так і практичні способи їх реалізації у внутрішньому та зовнішньому вимірах правової дійсності.

Крім того, слід окремо відзначити складні проблеми, що постали перед державним суверенітетом, політичною незалежністю, територіальною цілісністю Української держави протягом 2014-2016 рр. у зв'язку з військовою, інформаційною, політичною, економічною агресією Російської Федерації, анексією Автономної Республіки Крим та гібридною тимчасовою окупацією деяких районів Донецької та Луганської областей, наслідком чого є втрата суверенних публічно-владних можливостей легітимною державною владою України в межах вказаних районів та порушення системи публічного управління, притаманної суверенній державі.

Ще одним чинником, який підвищує важливість комплексного дослідження сутності державного суверенітету та його трансформацій в сучасних умовах, є процеси, що відбуваються щодо суверенітету держав-членів Європейського Союзу в межах цього унікального інтеграційного об'єднання з елементами наднаціональності. Зокрема у теоретико-правовій науці відбувається дискусія щодо можливості обмеження державного суверенітету при приєднанні до ЄС. На противагу вказаній позиції формується також методологічний підхід, у відповідності до якого добровільне, відображене у конституційно-правових нормах, передавання деяких суверенних повноважень спільним органам ЄС є формою реалізації державного суверенітету, що відображає та фіксує появу такої принципово нової додаткової функції сучасної держави, як функція міждержавної інтеграції у політичній, соціально-економічній, правовій, культурно-духовній, гуманітарній сферах суспільної життєдіяльності. Безумовно, наявність декількох наукових позицій щодо сутності сучасних трансформацій державного суверенітету держав-членів ЄС спонукає до проведення подальших гносеологічних наукових пошуків у вказаній площині теоретико-правового пізнання.

Необхідно відзначити, що різноманітні аспекти реалізації державного суверенітету, його поняття, ознаки, сутність у теоретико-правовому, конституційно-правовому та міжнародно-правовому вимірах розглядалися у працях багатьох вчених, серед яких слід окремо назвати таких, як М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Г. Білліас, В.І. Борденюк, Ю.О. Волошин, М.М. Гнатовський, В.Н. Денисов, О.В. Зайчук, Г. Каспер, В.Б. Ковальчук, О.Л. Копиленко, І.В. Куян, І.І. Лукашук, Т.І. Мазур, М.М. Микієвич, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, К.О. Савчук, В.Е. Теліпко, Ю.М. Тодика, Ж. Тускоз, М.О. Ушаков, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Хоббі, В.Л. Цимбурський, А. Шайо, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко.

Як свідчать проаналізовані наукові джерела, у наявних роботах відсутній комплексний теоретико-методологічний підхід до розуміння сутності державного суверенітету саме в умовах європейської міждержавної інтеграції та вирішення тих складних проблем, що постали перед Українською державою у контексті серйозних зовнішніх та внутрішніх загроз суверенним засадам її буття.

Виходячи з подібної аргументації, важливим науковим та практичним завданням вбачається визначення основних тенденцій подальшого розвитку вчення про державний суверенітет, а також удосконалення практичних форм його реалізації у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції, що об'єктивно складаються внаслідок модернізації суспільних відносин та їх правового регулювання як на рівні національних правових систем, так і в контексті поступового становлення раніше невідомих юридичній науці наднаціональних інструментів публічно-владного впливу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою загальною науково-дослідною теми Міжрегіональної Академії управління персоналом – «Теоретико-методологічні засади становлення української державності та соціальна практика: політичні, юридичні, екологічні та психологічні проблеми».

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в дослідженні теоретико-правових особливостей державного суверенітету та його трансформацій в умовах європейської міждержавної інтеграції.

Для досягнення вказаної мети у дослідженні було розв'язано такі *задачі*:

- визначити історико-правові передумови становлення та розвитку державного суверенітету як основної ознаки сучасної держави;
- розглянути теоретичні підходи до розуміння політико-правової категорії «державний суверенітет»;
- встановити особливості та юридичний зміст правосуб'єктності держави як носія державного суверенітету;
- дослідити правове регулювання державного суверенітету України;
- проаналізувати практичні аспекти реалізації державного суверенітету у сучасних правових системах;
- розкрити особливості сучасного розвитку теорії та практики здійснення суверенних прав у контексті впливу глобалізації та європейської міждержавної інтеграції;
- охарактеризувати актуальні проблеми та перспективи реалізації державного суверенітету в умовах існування інтеграційного об'єднання з елементами наднаціональності.

Об'єктом дослідження є правові відносини, пов'язані з визначенням та реалізацією державного суверенітету у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції.

Предметом дослідження є державний суверенітет та його трансформація в умовах європейської інтеграції.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є система загальнонаукових та спеціальних юридичних методів дослідження, призначених для отримання об'єктивних достовірних результатів. Діалектичний метод став підґрунтям для розкриття єдності та протиріччя процесу реалізації внутрішніх та зовнішніх суверенних функцій держави. Формально-юридичний метод дозволив проаналізувати чинне правове регулювання державного суверенітету України та зарубіжних країн. Формально-догматичний метод сприяв дослідженню процесу європейської міждержавної інтеграції у контексті аналізу первинних джерел права Європейського Союзу. Застосування порівняльного методу дозволило порівняти

особливості визначення та реалізації суверенних прав Україною та зарубіжними державами, зокрема державами-членами ЄС. Історико-правовий метод застосовувався для з'ясування особливостей становлення та розвитку теорії та практики державного суверенітету протягом усієї державно-правової історії. За допомогою методів системно-структурного та структурно-функціонального аналізу було визначено місце і роль окремих державних органів та цілісних гілок влади у практичній реалізації суверенних функцій сучасної держави. Прогностичний метод було використано для визначення подальших перспектив розвитку теоретичних та практичних аспектів реалізації державного суверенітету у публічно-владній діяльності в умовах інтенсифікації процесів європейської міждержавної інтеграції.

Нормативно-правовою основою дослідження є Конституція України, міжнародно-правові договори, конституції та інші конституційні акти зарубіжних держав, джерела європейського права, у тому числі – установчі договори ЄС.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним теоретико-правовим дослідженням поняття, змісту та сучасних трансформацій державного суверенітету в умовах європейської міждержавної інтеграції. У результаті проведеного дослідження сформульовано нові наукові положення і висновки, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

- сформульовано ретроспективне визначення поняття «суверенітет» на доконституційному етапі розвитку держави і права (до XVIII ст.);

- визначено зміст суспільно-філософської категорії «державний суверенітет» як іманентної характеристики держави;

- надано теоретико-правову оцінку загрозам державному суверенітету України, що виникли протягом 2014-2016 рр. внаслідок збройної окупації частини суверенної території Української держави та недопущення легітимних органів публічної влади до виконання суверенних повноважень;

- надано комплексну доктринальну характеристику Україні як суверенному суб'єкту міжнародного та внутрішнього права;

- систематизовано та розкрито проблемні і перспективні питання розвитку принципу державного суверенітету в умовах європейської міждержавної інтеграції як у зовнішньому, так і у внутрішньому вимірі суспільних відносин;

удосконалено:

- вчення про державу як носія зовнішнього (міжнародного) державного суверенітету;

- теоретичні підходи до розуміння політико-правової категорії відповідальності держави як необхідного функціонального елемента реального державного суверенітету;

отримали подальший розвиток:

- класифікація етапів становлення та розвитку державного суверенітету як теоретико-правової категорії;

- положення про концептуальну детермінацію державного суверенітету народним (національним) суверенітетом з подальшим наданням операційного (фактичного) суверенітету державі як єдиній політичній організації усього суспільства;

- наукова позиція про зростання функціональної ролі сучасних парламентів у процесі реалізації суверенних прав держави;
- положення про становлення та розвиток функції міждержавної інтеграції як принципово нової функції сучасної суверенної держави;
- теоретико-методологічні засади реалізації суверенітету України шляхом створення та участі у системах колективної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації пропозиції і висновки можуть бути використані:

- у науково-дослідних цілях – для подальшого опрацювання конституційно-правової теоретичної та практичної проблематики гарантування та забезпечення главою держави розвитку місцевого самоврядування;
- у правовій практиці – при розробці пропозицій щодо подальшого удосконалення конституційно-правового статусу Президента України як гаранта місцевого самоврядування та суб'єкта ініціативи щодо реалізації муніципальної реформи;
- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з конституційного та муніципального права України; у науково-дослідницькій роботі студентів-правознавців.

Апробація результатів дисертації. Робота виконана і обговорена на кафедрі історії та теорії держави і права Інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом. Результати дослідження оприлюднені у доповідях на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: II Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Маріуполь, 2013 р., тези опубліковано), III Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Маріуполь, 2014 р., тези опубліковано), IV Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Маріуполь, 2015 р., тези опубліковано), круглого столу «Регіональна політика і децентралізація влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 2016 р., тези опубліковано).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення у 9 публікаціях, 5 з яких у наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, у тому числі 2 з яких надруковані у виданнях, що включені до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща), та 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 171 сторінок, з них основного тексту – 156 сторінки. Кількість використаних джерел – 126 найменувань на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, ступінь розробки теми дисертаційного дослідження, визначаються мета й завдання, об'єкт, предмет і методи

дослідження, наукова новизна одержаних результатів, їх апробація, міститься інформація щодо публікацій.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні аспекти визначення державного суверенітету» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Історико-правові передумови становлення та розвитку державного суверенітету як основної ознаки сучасної держави»* досліджено історико-правові передумови розвитку вчень про суверенітет держави, а також особливості трансформації політико-правового втілення суверенних якостей у суспільному житті протягом різних конкретно-історичних періодів становлення та еволюції державно-правової дійсності.

Визначено, що державний суверенітет традиційно розглядається у теоретико-правовому дискурсі не тільки як основна ознака держави, але одночасно як її базова функціональна складова, необхідна якість для реалізації будь-яких інших внутрішніх чи зовнішніх функцій держави на будь-якому конкретному історичному відрізку її становлення та діалектично-онтологічного трансформаційного розвитку.

Виходячи з подібних методологічних міркувань, важливим елементом наукового осмислення сучасних процесів трансформації та прогресивного перетворення сутності та змісту державного суверенітету є аналіз історико-правових передумов виникнення як суверенітету в об'єктивному державотворчому значенні, так і відповідного політико-правового вчення про особливу роль держави у суспільних процесах та правовому забезпеченні здійснення й охорони правомірних суспільних відносин.

Встановлено, що на доконституційному етапі розвитку держави і права (до XVIII сторіччя) поняття «суверенітет» тісно пов'язувалося з особою суверена, під яким розумівся одноосібний монарх або будь-яка інша особа, яка мала фактичну владу над населенням в межах певної території, з чого випливала відсутність правових обмежень щодо форм та методів здійснення сувереном своїх владних повноважень.

Водночас поступове практичне втілення починаючи з XVIII сторіччя доктрини державного суверенітету як наслідку та необхідної умови реалізації народного суверенітету пов'язано з загальним процесом становлення конституціоналізму як теорії, втіленої на державному рівні починаючи з прийняття перших світових конституцій наприкінці XVIII сторіччя, основний юридичний зміст якої полягає у введенні «обмеженого правління» на основі суспільно-політичного принципу розподілу влади в державі на три основні гілки, що, у свою чергу, породжує можливість втілення положень, що суперечать один одному, в актах різних гілок влади, виданих в межах своєї компетенції, які одночасно визнаються джерелами конституційного права, втілюючи, у тому числі, відповідні політичні інтереси різних державних органів та вищих посадових осіб.

У підрозділі 1.2 *«Теоретичні підходи до розуміння політико-правової категорії «державний суверенітет»»* досліджено основні науково-доктринальні та методологічні підходи до визначення державного суверенітету як політико-правової категорії, що визначає сутність, форми та методи державного правового регулювання та діяльності сучасної держави в якості політико-територіальної організації усього суспільства в цілому.

Визначено, що державний суверенітет у відповідності до класичних теоретико-методологічних поглядів органічно витікає з народного (національного) суверенітету,

але у подальшому сувереном як носієм фактичного суверенітету у вигляді сукупності юридично визначених повноважень виступає держава, що здійснює державний суверенітет шляхом функціонування публічної влади у певних територіальних межах організованого буття політичної нації (народу держави).

Наголошується, що у наявних та проаналізованих доктринальних моделях та дефінітивних визначеннях державницької спрямованості йдеться насамперед про абсолютну інтерпретацію суверенітету та суверенних прав держави, що є притаманним, в перше чергу, дискурсу, сформованому під впливом класичного «вестфальського» сприйняття цілковитої незалежності національної держави як у внутрішніх справах, так і у зовнішніх відносинах з іншими суверенними суб'єктами правового життя. У відповідності до іншого напрямку теоретико-правових досліджень, сутність та зміст державного суверенітету пояснюється у контексті народного (національного) суверенітету та розуміння політичної нації (народу держави) як виключного першоджерела будь-яких суверенних прав та конкретних повноважень суверенної публічної влади.

Підсумовується, що суверенітет у загальному суспільно-філософському значенні є іманентною характеристикою держави, невід'ємної від конкретної політичної нації як його першоджерельного творця та носія, але у конкретний історичний період окремі суверенні права держави можуть певним чином самообмежуватися, виходячи з реальної внутрішньої та зовнішньої здатності держави забезпечити свої життєво важливі інтереси та добробут громадян, знайти відповідь на сучасні складні внутрішні та зовнішні виклики, загрози й небезпеки.

У підрозділі 1.3 *«Правосуб'єктність держави як носія державного суверенітету»* аналізуються елементи та форми реалізації державою своєї суверенної правосуб'єктності, в першу чергу – як носія політичної незалежності та територіальної недоторканості у зовнішніх відносинах, у тому числі – розглядаються права та обов'язки держави в їх виключно суверенній структурно-функціональній інтерпретації.

Встановлено, що держава є єдиним можливим у сучасних суспільно-правових умовах сувереном, якому реально можуть бути передані суверенні права відповідного народу як політичної нації, що створила даного суверена, *ipso facto*, тобто в силу самого факту власного існування у самостійному та автономному від інших подібних однопорядкових суб'єктів вигляді, виходячи з власних природних домінант та прерогатив.

Виходячи з подібного підходу, акцентується на тому, що необхідним методологічним елементом дослідження сучасних трансформацій державного суверенітету є науково-практичний розгляд змісту та особливостей реалізації суверенних прав держави як фактичного носія-розпорядника державного суверенітету як у внутрішньому, так само у зовнішньому вимірах його функціонально-інституціонального онтологізму та подальшого практично-праксіологічного прогресивного розвитку в частині об'єктивного та суб'єктивного удосконалення відповідних форм та методів.

Водночас державний суверенітет є досить складною політико-правовою конструкцією, фундаментальне пізнання змісту та особливостей реалізації якої потребує комплексного застосування широкого міждисциплінарного підходу, що

передбачає декілька вимірів досліджуваного поняття – теоретико-методологічного, політологічного, конституційно-правового та міжнародно-правового, що пояснюється, в першу чергу, множинністю аспектів, притаманних державному суверенітету у широкому сенсі – філософських, внутрішніх та зовнішніх; теоретичних і практичних; класичних та нетрадиційно-аналітичних; історико-правових, реалістичних та перспективних; загальних та притаманних конкретній державі тощо.

У цьому контексті визначено, що до основних прав держави як носія зовнішнього (міжнародного) державного суверенітету сучасна правова доктрина відносить наступні, що є найбільш показовими у площині практичної реалізації її правосуб'єктності: право виступати на міжнародній арені від свого імені; право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права; право брати участь у створенні норм міжнародного права; право на здійснення своєї поведінки у відповідності до чинних міжнародно-правових норм; право на визнання держави в якості суб'єкту міжнародного права іншими суб'єктами міжнародного права; право укладати міжнародні договори; право створювати або приєднуватися до міжнародних організацій; право на індивідуальну і колективну самооборону; право на відшкодування збитків, завданих внаслідок скоєння міжнародного правопорушення.

Розділ 2 «Практичні питання правової регламентації та реалізації державного суверенітету» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Правове регулювання державного суверенітету України»* зазначається про те, що єдиним універсальним суб'єктом правових відносин є держава, тому що практично не існує таких міжнародних та національно-правових відносин, учасником яких не може бути Українська держава в якості виразника спільної волі та загальних інтересів народу України як єдиного носія влади в країні. Крім того, міжнародна правосуб'єктність Української держави ніким не була створена штучно (таку правосуб'єктність ще називають фактичною, оскільки вона походить з юридичного факту – виникнення держави на певній території), натомість вона склалася в міжнародному праві у результаті загального визнання як такого.

Водночас вказується, що колективними зусиллями з іншими суверенними державами можуть створювати інших суб'єктів міжнародного права через укладення міжнародних договорів, тому її правоздатність з теоретико-методологічних позицій слід визначати як первинну, а правоздатність створених державами міжнародних міжурядових організацій – як вторинну чи похідну.

У цьому контексті відзначається, що Україна є класичним суверенним суб'єктом міжнародного та внутрішнього права, який має повний обсяг прав, обов'язків та необмежену здатність нести міжнародно-правову відповідальність за власні дії та рішення, що обумовлює теоретико-методологічну об'єктивізацію ідеї політичного національного самовизначення на фундаментальних засадах сучасного конституціоналізму, принципу поділу влади, реального народовладдя, пріоритету парламентаризму як форми та методу здійснення публічної влади у процесі суверенної правотворчості, стратегічного спрямування на розбудову правової держави.

У підрозділі 2.2 *«Практичні аспекти реалізації суверенітету у сучасних правових системах»* досліджено досвід реалізації суверенних прав у сучасних державах, зокрема – порівняно відповідні форми та методи практичного здійснення суверенної правосуб'єктності Україною та державами-членами Європейського Союзу.

Наголошується, що в багатьох сучасних державах провідна функціональна роль у механізмі реалізації виключних суверенних прав належить виконавчій владі. При цьому, як уже зазначалося, в президентських республіках глава держави водночас є главою виконавчої влади. Однак у державах із парламентськими формами правління за номінальним главою держави *de facto* залишаються, насамперед, церемоніально-протокольні функції, тоді як на рівні уряду відбувається трансформація зовнішньополітичних інтересів держави в остаточно оформлений зовнішньополітичний курс на поточний момент. Уряд формулює цілі та пріоритети держави у сфері зовнішніх відносин, визначає засоби їх реалізації, а також забезпечує повсякденне функціонування системи дипломатичних відносин. Уряд має в своєму розпорядженні досить чисельний, розгалужений і високопрофесійний дипломатичний апарат, що приймає участь у зовнішньополітичному процесі на всіх його стадіях. Саме цим зумовлюється ключова роль уряду в конституційно-правовому механізмі зовнішніх відносин сучасної держави. Разом з тим, у державах із парламентськими формами правління функціональна роль виконавчої влади в державному механізмі (в тому числі в механізмі зовнішніх відносин) є фактично невіддільною від відповідної ролі законодавчої влади, оскільки уряди в цих державах формуються виключно на основі парламентської більшості, і, відповідним чином, члени уряду є, як правило, членами парламенту, виступаючи одночасно в двох політико-правових і функціональних статусах.

Зокрема, аналізуючи світову практику, доцільно виділити такі основні функції глави виконавчої влади в сфері практичної реалізації державного суверенітету: загальне визначення зовнішньополітичного курсу держави; участь у заміщенні керівних посад дипломатичної служби, а також у вирішенні питань про дипломатичні відносини з іноземними державами; визначення зовнішньополітичної компетенції урядових органів; участь у вирішенні питань війни і миру шляхом порушення відповідної ініціативи перед законодавчим органом, або ж у формі контрасигнатури відповідних актів глави держави; проведення міждержавних переговорів на найвищому рівні; керівництво укладенням та участь у підписанні і в ратифікації міжнародних договорів шляхом контрасигнатури відповідних актів глави держави.

Розділ 3 «Трансформація уявлень про державний суверенітет в умовах європейської міждержавної інтеграції» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Сучасний розвиток теорії та практики здійснення суверенних прав у контексті впливу глобалізації та європейської міждержавної інтеграції»* визначено, що з теоретико-правової точки зору наднаціональність може існувати лише в рамках міжнародних утворень, в яких складові елементи (держави) повністю не втратили свого суверенітету. В чистому вигляді наднаціональність не можлива, оскільки поки держави-члени організації зберігають свій суверенітет, вони мають право вільного виходу з неї, і лишити державу цього права неможливо, як і відмовитися вони від нього не можуть, навіть включивши відповідні положення в установчий документ, в силу загальноправової презумпції недійсності відмови від потенційної вигоди. Також наднаціональність обумовлює те, що поки держави-члени ЄС не втратять свого суверенітету, про федерацію говорити не доводиться, якщо це відбудеться, то наднаціональність втратить свою сутність, тобто нині можна говорити про наднаціональність як про якість політичної системи, яка реалізується у діяльності

інститутів ЄС. Оскільки участь держави у міжнародних відносинах вже передбачає певну втрату суверенітету, в основі наднаціональних рішень лежить вихідна колективна згода, що обов'язкова для кожної країни, яка вирішила приймати участь в інтеграційному процесі. При цьому дотримання уніфікованих правил контролюється, а до порушників застосовуються ефективні санкції.

У підрозділі 3.2 «Проблеми та перспективи реалізації державного суверенітету в умовах існування інтеграційного об'єднання з елементами наднаціональності» здійснено спробу системного аналізу особливостей реалізації державного суверенітету в умовах об'єктивно існуючого в Європі інтеграційного об'єднання з елементами наднаціональності як принципово нової політико-правової категорії у сучасному світі.

Аналізуючи принципово нову функцію міждержавної інтеграції та відображенні у цій функції сучасні політико-правові трансформації конституційно-правових принципів державного суверенітету та політичної незалежності у зовнішній політиці зарубіжних країн, необхідно констатувати необхідність при бажанні держави реалізовувати таку функцію практично встановлювати відповідні конституційно-правові механізми легітимного делегування спільним інтеграційним органам певного обсягу суверенних прав у зовнішньополітичній сфері, що можна здійснити виключно на внутрішньому конституційно-правовому рівні. Більше того, країни, що прагнуть стати у майбутньому учасниками міждержавних об'єднань, також мають заздалегідь вносити зміни та доповнення до текстів своїх конституцій, адже тільки за подібного підходу обмеження суверенітету можна вважати проявом державного суверенітету та політичної незалежності держави, а будь-який інший підхід, скоріше за все, підірве основи існуючого міжнародного правопорядку, що ґрунтується на суверенній рівності держав як основному принципі міжнародного публічного права.

При цьому можна констатувати на сучасному етапі домінування політико-правового підходу, за якого передавання державою частини своїх зовнішньополітичних прав міждержавному утворенню є формою реалізації її суверенних прав щодо укладання міжнародного договору, але водночас низка проблемних питань постає у разі недостатнього врегулювання принципової можливості та конкретних обсягів подібного делегування суверенних прав на рівні внутрішніх конституційно-правових актів держав, а тому на сучасному етапі подібне врегулювання вбачається єдине можливим юридично шляхом вирішення проблематики невідповідності спільного європейського права конституційному праву окремих держав-членів, що потенційно може загостритися у контексті подальших процесів правової інтеграції в межах ЄС на нормативному та інституційному рівнях формування та здійснення ЄС спільної зовнішньої політики та політики безпеки як його другої опори.

ВИСНОВКИ

У висновках містяться найсуттєвіші та найважливіші результати дисертаційного дослідження, наводяться теоретичні узагальнення та нові підходи до розгляду наукової проблематики стосовно визначення сутності та особливостей сучасних трансформацій державного суверенітету в умовах європейської міждержавної інтеграції та правової глобалізації, зокрема слід відзначити наступні положення:

1. На доконституційному етапі розвитку держави і права (до XVIII сторіччя) поняття «суверенітет» тісно пов'язувалося з особою суверена, під яким розумівся одноосібний монарх або будь-яка інша особа, яка мала фактичну владу над населенням в межах певної території, з чого випливала відсутність правових обмежень щодо форм та методів здійснення сувереном своїх владних повноважень.

2. Поступове практичне втілення починаючи з XVIII сторіччя доктрини державного суверенітету як наслідку та необхідної умови реалізації народного суверенітету пов'язано з загальним процесом становлення конституціоналізму як теорії, втіленої на державному рівні починаючи з прийняття перших конституцій наприкінці XVIII сторіччя, основний юридичний зміст якої полягає у введенні «обмеженого правління» на основі суспільно-політичного принципу розподілу влади в державі на три основні гілки, що, у свою чергу, породжує можливість втілення положень, що суперечать один одному, в актах різних гілок влади, виданих в межах своєї компетенції, які одночасно визнаються джерелами конституційного права, втілюючи у тому числі відповідні політичні інтереси різних державних органів та вищих посадових осіб.

3. Протягом світової історії держави і права знаходженню нових прогресивних форм та методів реалізації державного суверенітету допомагало реальне, гарантоване ефективно діючими правовими механізмами втілення ідеї «обмеженого правління» (на відміну від тоталітарних режимів, таких, як правова система СРСР, де правові норми практично у повному обсязі в частині регулювання політико-правових відносин вступали у суперечність з реальним наповненням відповідних правовідносин та правовими й позаправовими механізмами їх здійснення).

4. Зовнішній (міжнародний) вимір державного суверенітету у його сучасному вигляді концептуально сформувався під впливом Вестфальського мирного договору, а остаточно був сформульований на універсальному рівні у принципових положеннях Статуту Організації Об'єднаних Націй та інших базових міжнародно-правових документах.

5. Комплексний зміст суверенних якостей держави спричиняє тенденцію до диференціації дефінітивного визначення суверенітету, який сприймається у сучасній теоретико-правовій доктрині крізь його окремі ознаки, характерні риси та особливості реалізації у суспільних відносинах.

6. Державний суверенітет у відповідності до класичних теоретико-методологічних поглядів органічно витікає з народного (національного) суверенітету, але у подальшому сувереном як носієм фактичного суверенітету у вигляді сукупності юридично визначених повноважень виступає держава, що здійснює державний суверенітет шляхом функціонування публічної влади у певних територіальних межах організованого буття політичної нації (народу держави).

7. У доктринальних моделях та дефінітивних визначеннях державницької спрямованості йдеться про абсолютну інтерпретацію суверенітету та суверенних прав держави, що є притаманним, в перше чергу, дискурсу, сформованому під впливом класичного «вестфальського» сприйняття цілковитої незалежності національної держави як у внутрішніх справах, так і у зовнішніх відносинах з іншими суверенними суб'єктами правового життя. У відповідності до іншого напрямку теоретико-правових досліджень, сутність та зміст державного суверенітету пояснюється у контексті

народного (національного) суверенітету та розуміння політичної нації (народу держави) як виключного першоджерела будь-яких суверенних прав та конкретних повноважень суверенної публічної влади.

8. Суверенітет у загальному суспільно-філософському значенні є іманентною характеристикою держави, невід'ємної від конкретної політичної нації як його першоджерельного творця та носія, але у конкретний історичний період окремі суверенні права держави можуть певним чином самообмежуватися, виходячи з реальної внутрішньої та зовнішньої здатності держави забезпечити свої життєво важливі інтереси та добробут громадян, знайти відповідь на сучасні складні внутрішні та зовнішні виклики, загрози й небезпеки.

9. Реальне забезпечення належного існування народу як політичної нації вбачається можливим виключно за умови організації суспільного життя у державно-правовій формі, необхідним елементом чого виступає свідоме делегування прав народу створеним ним органам публічної влади. Подібна доктринальна формула враховує як обов'язковість врахування волі народу в якості першоджерела суверенітету, так і потребу у створенні народом суверена-держави, через яку в формально визначених правовими нормами межах здійснюється реалізація конкретних суверенних прав як у внутрішній площині, так і у зовнішніх відносинах.

10. Державний суверенітет є досить складною політико-правовою конструкцією, фундаментальне пізнання змісту та особливостей реалізації якої потребує комплексного застосування широкого міждисциплінарного підходу, що передбачає декілька вимірів досліджуваного поняття – теоретико-методологічного, політологічного, конституційно-правового та міжнародно-правового, що пояснюється, в першу чергу, множинністю аспектів, притаманних державному суверенітету у широкому сенсі – філософських, внутрішніх та зовнішніх; теоретичних і практичних; класичних та нетрадиційно-аналітичних; історико-правових, реалістичних та перспективних; загальних та притаманних конкретній державі тощо.

11. Протягом 2014-2016 рр. шляхом збройної окупації частини суверенної території Української держави та недопущення легітимних органів публічної влади до виконання суверенних повноважень, що належать їм у відповідності до чинного законодавства, з концептуально-доктринальної точки зору, відбувається свавільне, а тому – фіктивне та нікчемне у юридичному сенсі, відчуження державного, а разом з ним і народного (національного) суверенітету іноземною державою-агресором та контрольованими нею незаконними збройними формуваннями.

12. До основних прав держави як носія зовнішнього (міжнародного) державного суверенітету сучасна правова доктрина відносить наступні, що є найбільш показовими у площині практичної реалізації її правосуб'єктності: право виступати на міжнародній арені від свого імені; право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права; право брати участь у створенні норм міжнародного права; право на здійснення своєї поведінки у відповідності до чинних міжнародно-правових норм; право на визнання держави в якості суб'єкту міжнародного права іншими суб'єктами міжнародного права; право укладати міжнародні договори; право створювати або приєднуватися до міжнародних організацій; право на індивідуальну і колективну самооборону; право на відшкодування збитків, завданих внаслідок скоєння міжнародного правопорушення.

13. Політико-правова категорія відповідальності держав у науці і практиці цілком слушно посідає одне з центральних місць у науково-практичному визначенні зовнішнього виміру реалізації державного суверенітету і наповнює реальним юридичним змістом виконання суб'єктивних обов'язків відповідно до взятих на себе зобов'язань як перед іншими державами, так й перед всім світовим співтовариством, без чого у сучасному світі є функціонально неможливою ефективна реалізація того нормативно визначеного обсягу прав, що об'єктивно належить кожній суверенній державі.

14. Україна є суверенним суб'єктом міжнародного та внутрішнього права, який має повний обсяг прав, обов'язків та необмежену здатність нести міжнародно-правову відповідальність за власні дії та рішення, що обумовлює теоретико-методологічну об'єктивацію ідеї політичного національного самовизначення на фундаментальних засадах сучасного конституціоналізму, принципу поділу влади, реального народовладдя, пріоритету парламентаризму як форми та методу здійснення публічної влади у процесі суверенної правотворчості, стратегічного спрямування на розбудову правової держави.

15. Стратегічним зовнішньополітичним курсом України є курс на вступ до Європейського Союзу, а тому підписання Угоди про асоціацію з ЄС є логічним кроком до реалізації цієї встановленої законодавством мети, що, у свою чергу, слід вважати формою реалізації державою належних їй суверенних прав через свідоме та цілеспрямоване здійснення функції міждержавної інтеграції як принципово нової функції сучасних суверенних держав Європи.

16. Сукупність конституційних органів здійснення суверенної зовнішньої політики як України, так і держав-членів ЄС складають вищі органи державної влади (глава держави, парламент, уряд) та центральні органи виконавчої влади, причому особливе місце серед яких посідає спеціальний орган реалізації зовнішньої політики держави (у більшості сучасних національних правових систем, наприклад, в Україні це – Міністерство закордонних справ), що обумовлює політико-правову інституціоналізацію реалізації суверенних повноважень на рівні міжсистемного спілкування суверенних суб'єктів правових відносин.

17. У практичній площині представницькі суверенні зовнішньополітичні функції як в Україні, так і в переважній більшості країн-членів ЄС виконує глава держави, а в абсолютних, дуалістичних монархіях, президентських та більшій частині змішаних республік – керує зовнішньою політикою, при цьому очолюючи виконавчу владу у президентських республіках та абсолютних монархіях.

18. У сучасних національних правових системах постійно зростає роль парламенту у практичній реалізації суверенних прав держави, особливо враховуючи додання до повоєнних конституцій норм про ратифікацію міжнародних договорів як виключну компетенцію парламенту, що дає змогу констатувати затвердження та зміцнення розвинутого парламентаризму як однієї з основних ознак сучасного європейського конституціоналізму та необхідної передумови втілення у державному суверенітеті народного та національного повновладдя як першоджерела усього цілісного комплексу суверенних повноважень.

19. Компетенція уряду щодо здійснення суверенних прав держави безпосередньо залежить від форми правління, причому найширші повноваження уряд та прем'єр-

міністр мають у парламентських республіках та парламентських монархіях. Водночас саме уряд у будь-якій сучасній національній правовій системі виконує переважну більшість організаційно-розпорядчих функцій щодо повсякденного забезпечення різнопланової діяльності держави в якості виключного суверенного суб'єкта сучасного правового життя.

20. Проблемні та перспективні питання розвитку принципу державного суверенітету у контексті європейської міждержавної інтеграції проявляються у двох вимірах: а) зовнішньому, що відображає на рівні конституційно-правової регламентації міжнародні політико-правові процеси міждержавної інтеграції та реалізується у формі прийняття конституційно-правових норм про обмеження державного суверенітету та політичної незалежності шляхом делегування певного обсягу повноважень наднаціональним органам здійснення зовнішньої політики та про розмежування зовнішньополітичної компетенції між внутрішніми та спільними органами; б) внутрішньому, що у більшості сучасних зарубіжних країн на інституційному рівні проявляється у таких тенденціях, як посилення ролі уряду у здійсненні державної суверенної політики шляхом появи конституційного звичаю про делегування главою держави повноважень щодо ведення міждержавних переговорів та підписання міжнародних договорів уряду або главі уряду (прем'єр-міністру); розширення нормативного та фактичного статусу відомства закордонних справ як спеціального державного органу здійснення суверенної зовнішньої політики; конституційному закріпленні важливої ролі суверенних парламентів щодо процедури ратифікації міжнародних договорів тощо.

21. Аналізуючи принципово нову функцію міждержавної інтеграції та відображенні у цій функції сучасні політико-правові трансформації конституційно-правових принципів державного суверенітету та політичної незалежності у зовнішній політиці зарубіжних країн, необхідно констатувати необхідність при бажанні держави реалізовувати таку функцію практично встановлювати відповідні конституційно-правові механізми легітимного делегування спільним інтеграційним органам певного обсягу суверенних прав у зовнішньополітичній сфері, що можна здійснити виключно на внутрішньому конституційно-правовому рівні. Більше того, країни, що прагнуть стати у майбутньому учасниками міждержавних об'єднань, також мають заздалегідь вносити зміни та доповнення до текстів своїх конституцій, адже тільки за подібного підходу обмеження суверенітету можна вважати проявом державного суверенітету та політичної незалежності держави, а будь-який інший підхід, скоріше за все, підірве основи існуючого міжнародного правопорядку, що ґрунтується на суверенній рівності держав як основному принципі міжнародного публічного права.

22. Можна констатувати на сучасному етапі домінування політико-правового підходу, за якого передавання державою частини своїх зовнішньополітичних прав міждержавному утворенню є формою реалізації її суверенних прав щодо укладання міжнародного договору, але водночас низка проблемних питань постає у разі недостатнього врегулювання принципової можливості та конкретних обсягів подібного делегування суверенних прав на рівні внутрішніх конституційно-правових актів держав, а тому на сучасному етапі подібне врегулювання вбачається єдине можливим юридично шляхом вирішення проблематики невідповідності спільного європейського права конституційному праву окремих держав-членів, що потенційно

може загостритися у контексті подальших процесів правової інтеграції в межах ЄС на нормативному та інституційному рівнях формування та здійснення ЄС спільної зовнішньої політики та політики безпеки як його другої опори.

23. Безумовною вбачається нагальна необхідність для України як суверенної держави з задекларованими європейськими прагненнями, підключитися до діалогу про європейську регіональну безпеку, зокрема, в частині проведення гуманітарних та миротворчих операцій ЄС, організації та діяльності Сил швидкого реагування ЄС, спільного вирішення глобальних принципово нових проблем, таких, як транснаціональна злочинність та міжнародний тероризм, проведення з цією метою спільних навчань, семінарів, складання спільних планів відповідних заходів, і в такий спосіб значно наблизиться до вступу до ЄС через окрему його опору, а саме другу, якою сьогодні виступає спільна зовнішня політика та політика безпеки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Гавриленко В. В. Теоретико-методологічні аспекти визначення та реалізації правосуб'єктності держави / В. В. Гавриленко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – С. 11-15.

2. Гавриленко В. В. Історико-правові особливості формування концепцій державного суверенітету / В. В. Гавриленко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 1. – С. 11-15.

3. Гавриленко В. В. Державний суверенітет як політико-правова категорія: підходи до визначення та інтерпретація / В. В. Гавриленко // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 1. – С. 15-18.

4. Гавриленко В. В. Державний суверенітет та його трансформація в умовах європейської інтеграції / В. В. Гавриленко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. – Вип. 8. – Маріуполь : МДУ, 2014. – С. 142-149. (видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща).

5. Гавриленко В. В. Проблеми та перспективи реалізації державного суверенітету в умовах існування інтеграційного об'єднання з елементами над національності / В. В. Гавриленко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. – Вип. 11. – Маріуполь : МДУ, 2016. – С. 94-102. (видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща).

6. Гавриленко В. В. До проблеми ідейних витоків формування сучасної концепції суверенітету / В. В. Гавриленко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід». – Тернопіль, 2016. – С. 182-185.

7. Гавриленко В. В. Визнання суверенних держав: сучасні проблеми / В. В. Гавриленко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених : Зб. тез наук. праць / за заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2013. – С. 175-177.

8. Гавриленко В. В. Походження суверенної держави: теоретичні підходи / В. В. Гавриленко // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених : Зб. тез наук. праць / за заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2014. – С. 109-110.

9. Гавриленко В. В. Оцінка ефективності реалізації державного суверенітету / В. В. Гавриленко // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених : Зб. тез наук. праць / за заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2015. – С. 22-23.

АНОТАЦІЯ

Гавриленко В.В. Державний суверенітет та його трансформація в умовах європейської інтеграції: загальнотеоретичне дослідження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, Івано-Франківськ, 2016.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретико-правових аспектів визначення та реалізації державного суверенітету. В роботі розглянуті концептуальні підходи до визначення внутрішнього та зовнішнього аспектів державного суверенітету, проведений аналіз юридичного змісту правосуб'єктності держави, форм та методів реалізації суверенних повноважень у державній політиці.

На прикладі держав-членів Європейського Союзу показано сучасні процеси трансформації державного суверенітету, у тому числі – в частині формування наднаціональності як особливої якості міждержавного інтеграційного об'єднання, що обумовлює концептуальні засади правового регулювання суспільних відносин у державах, які входять до складу такого об'єднання. Продемонстровано виключну важливість внутрішньодержавної регламентації принципової можливості делегування деяких суверенних повноважень державної влади на міждержавний політико-правовий рівень.

Дослідження має теоретичне і практичне значення в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції, оскільки його матеріали можуть бути широко використані в правозастосовчій практиці, науково-дослідній роботі та навчальному процесі.

Ключові слова: державний суверенітет, держава, правосуб'єктність, європейська інтеграція, наднаціональність, публічна влада.

АННОТАЦИЯ

Гавриленко В.В. Государственный суверенитет и его трансформация в условиях европейской интеграции: общетеоретическое исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Ивано-Франковский университет права имени Короля Данила Галицкого, Ивано-Франковск, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретико-правовых аспектов определения и реализации государственного суверенитета. В работе рассмотрены концептуальные подходы к определению внутреннего и внешнего аспектов государственного суверенитета, проведен анализ юридического содержания правосубъектности государства, форм и методов реализации суверенных полномочий в государственной политике.

На примере государств-членов Европейского Союза показаны современные процессы трансформации государственного суверенитета, в том числе – в части формирования наднациональности как особого качества межгосударственного интеграционного объединения, которое обуславливает концептуальные основы правового регулирования общественных отношений в государствах, входящих в состав такого объединения. Продемонстрирована исключительная важность внутригосударственной регламентации принципиальной возможности делегирования некоторых суверенных полномочий государственной власти на межгосударственный политико-правовой уровень.

Исследование имеет теоретическое и практическое значение в современных условиях европейской межгосударственной интеграции, поскольку его материалы могут быть широко использованы в правоприменительной практике, научно-исследовательской работе и учебном процессе.

Ключевые слова: государственный суверенитет, государство, правосубъектность, европейская интеграция, наднациональность, публичная власть.

SUMMARY

Havrylenko V.V. The state sovereignty and its transformation under the conditions of European integration. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of law sciences in specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and law studies. – Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi, Ivano-Frankivsk, 2016.

The thesis is devoted to complex research of theoretical and legal aspects of the definition and implementation of state sovereignty. The paper discusses conceptual approaches to defining the internal and external aspects of national sovereignty, the analysis of the content of the legal personality of the State, forms and methods of implementation of the sovereign powers of the state policy.

On the example of the European Union Member States shows the current processes of transformation of state sovereignty, including – in the part of the formation of a special quality supranational interstate integration association, which determines the conceptual basis of the legal regulation of social relations in the states that are part of this association. It demonstrated the critical importance of domestic regulation in principle the possibility of delegating some of the sovereign powers of the state authorities on the interstate political and legal level.

The study has theoretical and practical importance in the present conditions of the European integration of the interstate because of its materials can be widely used in law enforcement, scientific research and educational process.

Keywords: state sovereignty, state, personality, European integration, supranational, public power.